

At være til stede med døden i hverdagen

Døden bliver pludseligt nærværende i hverdagen, når man har haft en blodprop i hjernen. Men måske kan eksistentialisme hjælpe os til at forstå det svære og det betydningsfulde ved sådanne oplevelser?

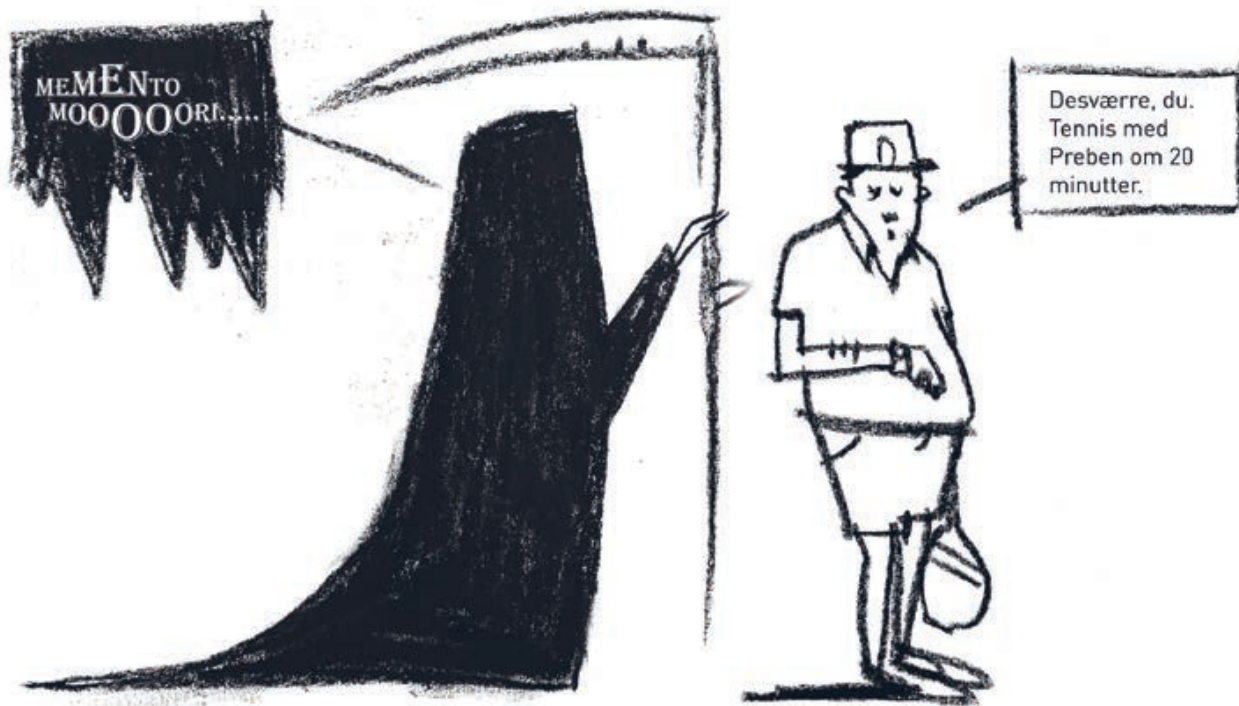
Som studerende stødt jeg på en vittighed, der fra tid til anden blev fortalt i humanistisk akademiske kredse. Den var egentlig ikke specielt sjov, men blev som oftest fortalt af en mandlig filosofi- eller antropologistuderende, der gerne ville signalere akademisk overskud. Vittigheden lyder som følger: Den franske eksistentialist Jean-Paul Sartre dør, og da dette sker, møder han St. Peter ved porten til himlen. St. Peter tager med åbne arme imod Sartre. En lidt forvirret Sartre spørger St. Peter, hvor han er. St. Peter begynder at forklare og viser Sartre rundt i himmeriget: her er området med alle forlystelserne; her er alt den mad, hjertet kan begære, osv. Kort sagt præsenteres Sartre for den ene herlighed efter den anden. Efter at have vist

Sartre rundt i noget tid vender St. Peter sig mod Sartre og kan se, at Sartre er tydeligt skuffet. Uvant med den reaktion spørger St. Peter lidt mismodigt, "Altså, hvad havde du regnet med?" Sartre kigger rundt og svarer: "Intet". Således slutter denne meget lidt morsomme vittighed, der, til trods for sit irriterende prætentiose og studentikose præg, er udgangspunkt for denne artikel. For hvordan kan vi leve med døden i hverdagen, hvis vi tager Sartre og de andre eksistentialister alvorligt, og hvorfor er det, at døden kan være så svær at forholde sig til i vores hverdagslige liv?

Baseret på etnografiske interviews med mennesker, der har gjort sig tanker om døden efter at have haft en blodprop i hjernen, vil nærværende artikel behandle,

hvordan oplevelser, der minder os om vores dødelighed, kan gøre hverdagen svær, men også, som de tyske og franske eksistentialister påstod, repræsentere en mulighed for at gøre døden til en betydningsfuld del af hverdagen.

I takt med, at risikoen for en blodprop i hjernen stiger med alderen, og langt de fleste blodpropper i hjernen indtræffer efter alderen 65 år (Kelly-Hayes, 2010), er studier af hverdagsliv efter en blodprop i hjernen væsentlige for det gerontologiske felt. I USA har en række antropologer undersøgt nogle af de problemer, der kan være i forbindelse med det at vende tilbage til hverdagslivet efter en blodprop i hjernen (se fx Becker, 1993; Becker, 1997; Kaufman, 1988). Herunder konkluderer mange

af disse forskere, at døden i høj grad bliver nødvendig at forholde sig til i det hverdagslige liv i tiden efter blodproppen, men at den er svær at integrere i selvsamme. Denne artikel bidrager således til disse studier ved at behandle, hvordan eksistentialismen giver en analytisk tilgang til, hvorfor døden forsvinder ud af hverdagslivet, og dertil også giver et bud på, hvordan vi kan leve med døden i vores daglige liv. Af samme årsag vil det følgende afsnit give en kort indledning til det teoretiske udgangspunkt for eksistentialismen, hvorefter det etnografiske feltarbejde og materialet, denne artikel bygger på, vil blive præsenteret, analyseret og diskuteret.

Hverdagsliv og eksistentialisme

For at kunne besvare spørgsmålet, hvordan man kan gå eksistentialistisk til hverdagslivet, må vi først behandle hvad eksistentialisme er. Her må vi begynde med at opridses et helt essentielt grundvilkår for eksistentialismen – nemlig at den beskæftiger sig med det *værende*, og at noget er *værende* betyder, at det er i bevægelse. Mennesker er værende, og derfor er vi altid i bevægelse, også selv om vi sidder stille. Vi er altid i bevægelse, fordi vores eksistens er i bevægelse. Der er dog i sidste ende altid kun én bevægelse – det er vores værens ufravigelige bevægelse mod sin egen ende – bevægelsen mod døden. Sagt med andre ord: vi bevæger os konstant imod døden.

Det er denne væren-mod-døden, der var udgangspunktet for den tyske filosof Martin Heideggers (1889-1976) klassiske værk *Væren og tid* (2007; se også Safranski, 1998). Som Heidegger dog påpeger, så er det netop vores bevægelse mod døden (hvad Heidegger kalder vores *tilværen* [Dasein]), der ofte bliver glemt i hverdagslivet (Langan, 1959). I sådan et hverdagsliv forsøger vi at glemme vores endelighed. Det gør vi bl.a. ved at fokusere på at gentage praksisser i dagligdagen. Når vi gentager praksisser, kan

dagligdagen fremstå cyklisk, og det er netop det, der gør, at vi glemmer, at vores væren er en bevægelse mod døden. Der er fx en række handlinger, mange af os gør hver dag – vi afleverer og henter børn fra institution, spiser frokost, går til badminton hver tirsdag aften, osv. Med andre ord bliver dagen i dag mulig at gentage i morgen, og i en sådan daglig gentagelse forsvinder vores forhold til vores egen død.

At dagligdagen kan gentages betyder altså, at tiden reduceres til punkter i hverdagen, der kan gentages: kl.11 er kl.11 i dag såvel som det er det i morgen, og det regner vi med. Det er det paradoksale forhold, at i kraft af tidens konstante tilstedeværelse som punkter i hverdagslivet – eksemplificeret i udtryk såsom "jeg har tid til" og "ring, når du har tid" – bliver tiden konstrueret som en reference uden relation til væren-til-døden. Herigennem udøver hverdagen altså et af sine mange tricks, der får vores væren-mod-døden til at forsvinde i hverdagslivet.

Med dette sagt kunne det lade til, at vi på mange måder er fanget af hverdagen, og her er Heidegger for så vidt enig. Hvad han dog pointerer, er, at vi ikke er længere væk fra vores væren-mod-døden, end at den hurtigt kan blive fremmanet. Årsagen til dette skyldes, at vi, som Heidegger udtrykker det, ikke er meget anderledes end et klaver, idet vi altid er stemt. Det betyder, at vi altid ser verden igennem et "slør af stemthed". Stemningen tillader noget at fremvise sig, mens andet forsvinder. Modsat instrumenterne, som man kan stemme, hvis man ved hvordan, kan vi dog ikke altid stemme os selv. Stemningerne trænger sig snarere ind på os, og det er således i stemningen, at vi ser, hvor lidt selvbestemmelse vi har.

Denne mulighed for fremvisning og sløring fremstår, som hvad Heidegger kalder *forhåndenværende* og *tilhåndenværende*. Når noget er forhåndenværende forsvinder det ud af verden, eller måske rettere sagt ind

Hvordan man kan leve med døden i hverdagen, er et spørgsmål mange ældre stiller sig selv, specielt hvis de er blevet udsat for en oplevelse, der minder dem om egen dødelighed. I denne artikel behandler jeg, hvorledes personer, der har haft en blodprop i hjernen, kan føle sig tvunget til at konfrontere egen dødelighed, og at denne konfrontation står i kontrast til oplevelsen af hverdagslivet. Via en eksistentialistisk tilgang til død og hverdagsliv vil jeg i artiklen forklare, hvorfor døden kan være svær at integrere i hverdagen både for de personer, der har haft en blodprop i hjernen, såvel som generelt, og jeg vil komme med bud på, hvordan man ifølge eksistentialismen kan leve med døden i hverdagen.

Michael Christian Andersen

Cand.mag. i etnologi, ph.d.,

michaelchrisandersen@gmail.com

i verden. Dvs. det er alle de ting, vi ikke bemærker i hverdagen. Fx er der en række objekter, der forsvinder ud af min horisont i hverdagen. Jeg mærker ikke træets overflade på mit skrivebord, men den dag mit skrivebord har fået et nyt hak eller knækker, bemærker jeg træets materialitet – da bliver det tilhåndenværende. Dette er en ret central pointe. Når noget går fra at være forhåndenværende til at være tilhåndenværende, så skyldes dette som oftest modstand. Det er, når noget eller nogen gør noget. Når træet har vredet sig i det usynlige og knækker skrivebordet, eller noget eller nogen har givet det et hak i overfladen. Denne modstand påvirker vores væren, da den står i skarp kontrast til vores hverdagslige forestilling om, at vores verden befinder sig i en art stilstand og således grundlæggende er den samme hver dag.

Det er netop det, at vi ikke tænker døden ind i vores væren, og at årsagen til, at vi ikke gør det, kan findes i hverdagslivet, der gør eksistentialismen så relevant for det gerontologiske felt og hverdagslivsstudier. I nærværende artikel er det ved at se på, hvad blodproppen gør, at vi bliver opmærksomme på hverdagens tidslige konstitution. Det, jeg således vil gøre i det følgende, er at give eksempler på, hvorledes denne modstand fremstår for personer, der har haft en blodprop i hjernen og deres liv.

Når døden banker på

Den modstand, der kan opstå i hverdagslivet, kan tage mange former, og det behøver således ikke være en livstruende begivenhed, der trækker et menneske ud af en forhåndenværende tilstand til hverdagslivet. Ikke desto mindre var det en livstruende begivenhed, i form af en blodprop i hjernen, som havde stor betydning for mange af de informanter, som danner baggrund for nærværende artikel. I det følgende afsnit vil jeg således illustrere, hvordan blodpropen kan udgøre en modstand, der kan få hverdagslivet til at fremstå som alt andet end gentagende/cyklisk.

Empirien blev som nævnt indledningsvis indsamlet via etnografisk feltarbejde – kendetegnet ved kvalitative interviews og deltagerobservation – i perioden 2010-2013 med henblik på at undersøge oplevelsen af træthed efter en blodprop i hjernen, herunder med fokus på det at vende tilbage til hverdagslivet. Studiet blev udarbejdet i samarbejde med Glostrup hospital, under vejledning af etnolog Lene Otto og neuropsykolog Hysse Birgitte Forchhammer, og havde til formål at undersøge oplevelsen af træthed efter en blodprop i hjernen i relation til hverdagsliv. De fleste informanter rekrutteret til dette studie blev rekrutteret gennem Glostrup hospital og Hjernesagen, og alle informanter var bosiddende i København og omegn. Størstedelen af informanterne var over 65 år, men yngre informanter indgik ligeledes i undersøgelsen, såfremt de rapporterede træthed efter blodprop i hjernen.

Pernille bor i Albertslund med sin ægtefælle Kenneth. De har fire børn, der dog alle er udeboende og i alderen mellem 20 og 30 år. Siden Pernilles blodprop, der fandt sted et halvt år før interviewet, har Pernilles hverdag været plaget af en frygt for at få endnu én.

Pernille: *Frygten er der sgu. Det er heller ikke så lang tid siden nu, så jo, frygten er der (...)*

Interviewer: *Er det en frygt, du har haft, siden du fik blodproppen?*

Pernille: *Ja, det er det. Også fordi jeg ved, at både min far og min bror har haft en. Altså min bror har lige haft en igen. Så vi bliver mindet om det hele tiden, og er det ikke mig, så er det min bror (...). Det gør også, at man tænker lidt anderledes over mange ting (...). Det kan jeg godt mærke, at der er nogle ting, hvor jeg tænker, "det skal vi ikke vente med, det gør vi bare".*

Interviewer: *Hvad er det for nogle ting, for eksempel?*

Pernille: *Det kan være at komme ud at rejse, få styr på nogle papirer, få snakket om nogle ting. Det at få snakket om nogle ting, det kan være rigtig svært, især for ens partner. Det er da sådan nogle tanker som, det har ikke fyldt hos mig på samme måde før, som det gør nu. (...) Det er nogle ting, der er anderledes.*

Interviewer: *Hvorfor tror du, at det er sværere for din partner at snakke om de her ting?*

Pernille: *Det er måske bare nogle ting, som bare lige pludselig bliver ekstremt vigtige for mig, som ikke har den samme vigtighed for ham. For eksempel, så sagde jeg til Kenneth, "hvis jeg nu dør, vil du så gifte dig igen", (Pernille begynder at græde), hvilket jeg synes ville være fuldstændig naturligt, fordi han skal sgu ikke sidde der, men han siger bare sådan "det vil jeg slet ikke tale om" (...) Sådan nogle ting har vi aldrig snakket om, og man ved jo udmærket, at så kan man også køre galt, osv., men det er jo ikke noget, man tænker over i dagligdagen, og man tænker jo heller ikke over, at man får en blodprop. Jeg tror bare, at når det så sker, så tænker man, "nå, men det kan godt ske igen", og så er det for mig i hvert fald vigtigt at få snakket om sådan nogle ting (...) Det har altid været sådan, at man har sagt, "næste gang vi skal i banken, der skal vi lige have styr på det der", og nu er det sådan, "nu skal det bare gøres". Der tror jeg godt, Kenneth kan se, at det er sådan nogle ting, der betyder rigtig meget for mig at få gjort, og det, tror jeg, er fordi at den sidder her på skulderen (oplevelsen), at jeg har prøvet det, og det kan ske igen. Så skal de der ting bare være i orden. Det er da en anden side af mig.*

Som Pernille udtrykker, er det svært for hende at få en hverdag til at hænge sam-

På denne måde er angsten en stemning, der hiver vores væren igennem en makulator og lader den tilbage med en stump af væren, der dog indeholder det væsentligste, og tidligere tilslørede, budskab: at vi er frie til at vælge og gribe os selv

men, eftersom blodproppen hele tiden "sidder på skulderen". Som en påmindelse om egen dødelighed er oplevelsen af endelighed i kontrast til den cykliske uendelighed, som hverdagen repræsenterer. Her kan man ikke udskyde beslutninger, da der ikke er nogen garanteret hverdag i morgen. Dette kan dog også indstifte en adskillelse mellem par, hvor den ene har haft en blodprop og oplever denne dødelighed, mens den anden part fortsat lever en hverdag præget af cykliskhed (se fx Andersen, 2018). Som citatet illustrerer, gør dette sig også gældende for Pernille og Kenneth. Kenneth vil ikke forholde sig til den væren-mod-døden, som Pernille insisterer på, men forsøger at reetablere en hverdag, hvor døden ikke står for døren i det næste sekund.

Hvad Pernille imidlertid også giver udtryk for, er, at det er svært at leve et sådan liv, hvor døden og endeligheden er en tilstedeværelse, der ikke kan omgås. I en eksistentialistisk optik indstifter dødens nærvær således en specifik stemning: *angst*. At være i stemningen; at være i angsten; er at være i det ubestemte og grænseløse, der kan hive én ud af det fortrolige forhold med verden (Safranski, 1999). På denne måde er angsten en stemning, der hiver vores væren igennem en makulator og lader den tilbage med en stump af væren, der dog indeholder det væsentligste, og tidligere tilslørede, budskab: *at vi er frie til at vælge og gribe os selv* (Ibid.). Angsten er således et distancefænomen, der flytter os fra at sidde fast i vores væren, men samtidig åbner vores værens uendeligt frie horisont for os.

Angsten fremhæver altså væren som en mulighed. Netop denne mulighed indeholdt i væren, som angsten afslører, henleder opmærksomheden på, at mennesket faktisk er frit i sit jordiske liv. Der er intet efter intet, og dette intet er præmissen for vores væren. Først idet vi møder intet som intet, og anerkender vores karakter som skabende væsener, der skaber noget ud af intet, og som af dette noget igen bliver til

intet, da kan vi møde vores væren som den mulighed, den er. Angsten er altså ikke så meget en angst for døden, som det er en angst for livet.

Død og angst i armlængde

At holde angsten stangen er væsentligt for mange blodproppatienter, der gerne vil vende tilbage til et cyklisk hverdagsliv. I nogle tilfælde forsvinder angsten, mens den blandt andre er sværere at komme udenom. I undersøgelsen gjaldt dette specielt personer med slægtninge, der også havde haft en blodprop. Dette gør sig fx gældende for 66-årige Lone, der fik en blodprop nogle år, inden interviewet fandt sted:

Lone: *Angsten, den er der. Den kommer man ikke udenom, det tror jeg ikke på. Min søster har også haft det. Vi er åbenbart... det ligger åbenbart i generne. Det kan man jo ikke sige med min svoger... vi er jo ikke i familie. Ja, det er noget mærkeligt noget, og min far havde det jo også, så det ligger jo åbenbart på en eller anden led... min far havde mest med hjertet, men han fik også en (i hjernen), fordi pludselig så dansede han helt sidelæns.*

Risikoen for at få endnu en blodprop tænkes ind i det hverdagslige liv, og som citatet illustrerer, har vores opmærksomhed mod styringen af det indre liv gennem konstante risikovurderinger, afgørende betydning for det levede hverdagsliv (Beck, 1992). I sådan et liv spiller genetikken en stor rolle, idet familierelationers sygdomme kan definere egne praksisser, fx mere motion, opmærksomhed på spisevaner, osv. For Lone betyder bekymringen for at få endnu en blodprop blandt andet, at hun tænker over sine kropslige aktiviteter:

Lone: *Jeg har nok en lille angst inde i mig. Når du så cykler... nu starter jeg med at cykle en 10-12 kilometer, der får du virkelig din puls op, så der er du helt*

træt, og sveden den hagler af dig. Der kan jeg godt være nervøs for, om det måske kan sætte noget i gang, og det ved jeg jo egentlig ikke, om det kan.

Paradoksalt er det bekymringen for, at hun potentielt kan få en blodprop, når hun får pulsen op, der gør, at Lone til tider undlader at dyrke den motion, som sundhedsvæsenet ellers tilråder. På den måde er endeligheden på sin vis til stede i de hverdagslige aktiviteter, der fravælges, samtidig med at aktiviteterne er afgørende for at holde endeligheden i armlængde.

Tilsvarende oplever 86-årige Erna, at tegnene på en blodprop kan findes mange forskellige steder, og ofte også retrospektivt. Da Erna fortæller om de to blodpropper, hun havde, udtaler hun således:

Erna: *Det gik ret hurtigt, men forskrækket det blev man da, og angsten sidder i én bagefter. Så går det hverken værre eller bedre, men så et stykke tid efter, så bliver jeg totalt døv på det ene øre. Så gik jeg til ørelægen, men der var intet med mine ører heller ikke med halsen... så hun undersøgte mig, så åbenbart så har jeg haft en lille blodprop her (peger). Hørelsen kom så tilbage i løbet af et par dage. Så jeg har altså haft to blodpropper lige efter hinanden.*

Interviewer: *Okay, men den anden lagde du så ikke mærke til?*

Erna: *Den lagde jeg ikke mærke til. Ikke andet end at jeg blev døv. Jeg har stadigvæk sådan noget... og får også indimellem det der hjerteflimmer. Det er ligesom om, hjertet det går i stå og så kommer i gang igen. Ved det mindste af det, man mærker på kroppen, så tænker man "er det på vej igen?"*

Både Erna og Lone har været nødt til at forholde sig til blodproppen i en længere

periode, og til trods for at det er blevet lettere at håndtere blodproppen i deres daglige liv, er det svært at dele oplevelsen med andre, der ikke har været ude for lignende oplevelser. Lone udtaler således:

Interviewer: *Har du snakket med nogen om denne her angst?*

Lone: *Ja, det har jeg snakket med min søster om, men der er jo ikke så mange, der siger noget til dig, men min søster kan jeg snakke meget med, så hende har jeg talt med om det.*

Som vi ser igennem eksemplerne med Pernille og Lone, er vores væren noget, vi skal træde op til. I hverdagen oplever vi sjældent, hvordan en sådan væren kræver noget af os, men når vi møder modstand, fremstår vores væren ofte mere som en opgave. Hvis vi fx oplever et dødsfald af en nær slægtning, kan vi have svært ved at komme ud af sengen, svært ved at holde vores tanker i ro, osv. I det hele taget kan vores eksistens opleves som en byrde, der bedst kan håndteres af søvnen. Det er her, vi for alvor bliver klar over, at vores væren er noget, vi skal træde op til. Som nævnt er vores væren dog noget, som tilsløres af hverdagens rutiner og illusion om uendelighed, og i hverdagen mødes vi således hovedsageligt af det forhåndenværende.

Som vi har set, er der dog nogle stemninger, der hiver os ud af den forhåndenværende tilstand og afslører væren som en byrde – herunder angsten, der gør værens byrde dramatisk (Safranski 1999). Årsagen til, at væren som en byrde bliver dramatisk, er det forhold, som tidligere nævnt, at vi altid må vælge og gribe os selv. Den angst, som følger med dødens nærvær, øger denne byrde (dette krav om at skabe noget af vores væren) dramatisk. For Heidegger er det væsentlige den måde, hvorpå man som menneske møder byrden af dét at være eksisterende. Om man tager byrden på sig eller ej, og dermed lærer at leve med døden præsent i hver en hverdagslig handling og tanke.

"Livet begynder på den anden side af fortvivlelsen" ifølge Jean-Paul Sartre

Spørgsmålet er således, hvordan det i praksis lader sig gøre at leve et liv, hvor angsten er til at leve med, og hvor man kan være fri til at vælge sig selv. Som de empiriske eksempler antyder, er de eksistentialistiske tanker ikke synderligt forenelige med et cyklisk hverdagsliv. Specielt ikke når dette hverdagsliv deles med andre, hvis cykliske forståelse ikke vil tillade en sådan væren-mod-døden, som eksemplet med Pernilles mand Kenneth illustrerer. Hvad der således bliver tydeligt, er, at de fleste informanter også gerne vil vende tilbage til et hverdagsliv, hvor de ikke er nødt til at forholde sig til deres egen endelighed. Dette kan ikke altid lade sig gøre, og i stedet bliver døden noget, man skal holde i armslængde, eksempelvis ved, som Lone og Erna, at være opmærksom på, hvordan man udøver hverdagslige aktiviteter som fx det at cykle. Her forvandles hverdagslivet, men det forandres således, at opmærksomheden på hverdagslivets aktiviteter kan neddysse tilstedeværelsen af døden og således også vores væren-mod-døden.

Samtidig viser eksistentialismen en interessant retning for, hvordan man kan gribe og begribe verden, der kan give os en bedre forståelse for, hvordan vi muligvis kan leve uden at skulle skubbe visheden om vores egen dødelighed langt væk i vores hverdag. En måde, vi i stedet kan sætte denne dødelighed forrest i vores væren-i-verden. I den eksistentialistiske forståelse af ordet er dette en væren-i-verden, hvor Gud er død, og hvor vi i vores kast ud i væren må erstatte de metafysiske spørgsmål, vi tidligere stillede, med nogle nye, der ikke forudsætter eksistensen af noget efter døden.

Med dette in mente, så lad os kort vende tilbage til joken, som jeg nævnte i starten af artiklen: Jean Paul Sartre dør og møder ikke Skt. Peter, men derimod, som han havde forventet, Intet. Det var den frihed, han søgte. Den frihed, der betød, at han var udleveret til sig selv i sin hverdagslige

væren-mod-døden, og som havde haft betydning for den måde han levede på, indtil han døde.

Referencer:

- Andersen, M. (2018). Søvn og mytisk tid. *Kulturstudier*, 2. s. 93-106.
- Beck, U. (1992). *Risk society: towards a new modernity, theory, culture & society*. New York: Sage Publications.
- Becker, G. (1993). Continuity After a Stroke: Implications of Life-course Disruption in Old Age. *The Gerontologist*, 33(2), s. 148-158.
- Becker, G. (1997). *Disrupted lives : how people create meaning in a chaotic world*. Berkeley: University of California Press.
- Heidegger, M. (2007 [1927]). *Væren og tid*. Aarhus: Forlaget Klim.
- Kaufman, S. (1988). Illness, biography, and the interpretation of self following a stroke. *Journal of Aging Studies*, 2(3), s. 217-227.
- Kelly-Hayes, M. (2010). Influence of Age and Health Behaviors on Stroke Risk: Lessons from Longitudinal Studies. *Journal of American Geriatric Society*, 2, s. 325-328.
- Langan, T. (1959). *The meaning of Heidegger; a critical study of an existentialist phenomenology*. New York: Columbia University Press.
- Safranski, R. (1998). *En mester fra Tyskland. Heidegger og hans tid*. København: Gyldendal.
- Safranski, R. (1999). *Martin Heidegger: Between Good and Evil*. London: Harvard University Press.